

SYNLIGGJORD SKOLKULTUR

**Att forma en inkluderande och hållbar skolvardag
för ungdomar i socialt utsatta områden**

Lovisa Bergdahl &
Elisabet Langmann (red.)

Trycksak
3041 0865

Södertörns högskola
Biblioteket
SE-141 89 Huddinge
www.sh.se/publications

© Författarna

Omslag: Jonathan Robson
Grafisk form: Per Lindblom & Jonathan Robson
Tryckt hos E-Print, Stockholm 2024

Södertörn Studies in Education 4
ISBN 978-91-89504-79-0

Att synliggöra skolkultur

Lovisa Bergdahl & Elisabet Langmann¹

Om att se något handlar om att förstå, då handlar synliggörande om att aktivt bidra till förståelse. Det som förenar kapitlen i denna antologi är att de på olika sätt vill bidra med kunskap om hur en skolas sociala och pedagogiska kultur – det som inom forskning kallas skolkultur – har betydelse för elevers skolframgång och välmående i socialt utsatta områden i Sverige. I fokus står ett gemensamt intresse för hur arbetet med att utforma en inkluderande och hållbar skolvårdag för barn och unga i dessa områden kan se ut i praktiken. Ordet synliggöra signalerar vidare att det finns något i en verksamhet som inte är helt synligt eller ännu inte synligt. Författarna vill därför särskilt lyfta fram sådana, ofta vardagliga, aspekter av skolors inre liv som kanske inte är helt uppenbara vid första anblick, men som finns där för den som tittar noga.

Vad menas då med skolkultur? Begreppet är ju en metafor, ett figurativt begrepp, som försöker levandegöra ett fenomen genom att beskriva en företeelse ”i termer av en annan” (Olsson 2020, s. 21). Inom forskning var det betydligt vanligare att använda begreppet skolkultur under början av tjugohundratalet än vad det är idag, tjugotio år senare. Så varför har vi valt att använda skolkultur som den metafor med vilken vi försöker levandegöra skolans inre liv?

Även om alla metaforer på ett eller annat sätt avser att levandegöra språket, kan vi konstatera att begreppet skolkultur ofta förekommer tillsammans med andra närliggande begrepp som skolklimat och skolmiljö. Den metaforik som ger liv åt begreppet (kultur, klimat, miljö) är därmed hämtad från

¹ Redaktörskapet samt författandet av inledningen till antologin har gjorts inom ramen för forskningsprojektet *Hur kan skolan minska ojämlika utbildningsmöjligheter?* som är finansierat av Vetenskapsrådet (2020–2023, dnr 2019-0435). Både redaktörskapet och författandet av inledningen har varit ett gemensamt arbete med likvärdig arbetsinsats, vilket innebär att efternamnen endast är alfabetiskt ordnade.

en sfär som rör människors grundläggande livsbetingelser. Just referensen till livsbetingelser, menar vi, säger något viktigt om vad det innebär att studera barns och ungas utbildnings- och skolvillkor. Skolkulturens betydelse för såväl elevers skolresultat som psykosociala välmående är också ett centralt tema i kapitlet.

Med socialt utsatta områden avser vi i antologin geografiskt avgränsade och territoriellt stigmatiserade områden med låg social och ekonomisk status (Wacquant 2007). Förekomsten av sådana områden i Sverige är långt ifrån ett nytt fenomen men skillnaderna mellan skolor i olika områden har förstärkts under de senaste decennierna, en utveckling som delvis beror på en ökad bostadssegregation och delvis på en rad utbildningspolitiska reformer under 1990-talet som decentraliseringen av skolan, införandet av *New Public Management* i utbildningspolitiken och det fria skolvalet. Därtill har senare års migrationsströmmar bidragit till en situation där resursstarka familjer i högre grad väljer bort skolor i socialt utsatta områden. Sammantaget har utvecklingen lett till en situation där bostadssegregationen och skolsegregationen i mångt och mycket förstärker varandra, med konsekvensen att diskrepansen mellan olika skolors elevunderlag och förutsättningar har blivit allt större (SOU 2020:28; Arneback et al 2021; Lund 2021; Osman & Lund 2022).

Sett ur ett *fågelperspektiv* framstår lägesbilden för skolor i socialt utsatta områden i Sverige idag som förhållandevis dystert. Områdena karaktäriseras ofta av hög arbetslöshet, trångboddhet, fysisk och psykisk ohälsa samt bristande tilltro till samhällets institutioner. Sådana riskfaktorer påverkar inte enbart den enskilda individen och dennes framtidsutsikter utan även barn och ungas skolgång. Låg andel behöriga lärare, hög personalomsättning, låga studieresultat och otrygg studiemiljö är några av de utmaningar som lyfts fram i utredningar och inom forskningen. I takt med den ökade bostads- och skolsegregationen har elevernas familjebakgrund även fått allt större betydelse för elevernas skolresultat, och elever med mindre privilegierade hemförhållanden går idag i högre grad ur grundskolan med lägre studieresultat och sämre välmående (SOU 2020:28; SOU 2019:40).

Samtidigt är det viktigt att uppmärksamma att skolor i socialt utsatta områden inte är homogena till sin karaktär (Lund & Lund 2016). Om vi zoomar in och intar ett *markperspektiv* upptäcker vi snart att det pågår en mängd initiativ på lokal nivå – på klassrumsgolv och i skolkorridorer, i lärarum och uppehållsrum, på skolgårdar och i skolmatsalar, på föräldramöten och i kontakt med elevernas familjer, på fritidshem, kulturföreningar och högskolor – som på olika sätt försöker bidra till en mer hållbar skolvardag för

barn och unga i dessa områden. Trots det strukturellt ogynnsamma läget för skolor i socialt utsatta områden på nationell nivå finns det således en mängd lokala initiativ som, mot alla odds, tycks ha en positiv inverkan på barn och ungdomars skolvillkor. Det är exempel på sådana partikulära, relationella och kontextuella faktorer – både innanför skolans väggar och i dess relation till det omgivande närsamhället – som står i fokus i antologin.

Hållbar skolkultur

Att skolkulturen har betydelse för elevernas kunskapsutveckling och välmående är idag förhållandevis vedertaget inom forskning om skolutveckling och skolförbättring (Bunar 2016). Med skolkultur avses lite förenklat allt det som håller samman och ger mening åt skolans inre liv och verksamhet (Deal & Peterson 2016; Schoen & Teddlie 2008). Det kan till exempel handla om de relationella och kontextuella faktorer som, vid sidan om övergripande nationella ramverk och styrdokument, formar skolvardagen för de barn och unga som spenderar sina dagar där. Hållbarheten ska i detta sammanhang förstås som skolans förmåga att utveckla en kultur som stödjer alla (och inte bara några) elevers individuella potential och välmående och som får dem att känna delaktighet och tillhörighet i skolan och i förlängningen i samhället (Van den Branden 2012; se även Bunar 2016; Ehrlin & Jepson Wigg 2020).

Hur får man då syn på en skolas kultur? Vad är det forskarna i antologin riktar blicken mot?

Inom forskning beskrivs skolkultur vanligen som den lokala uppsättningen formella och informella normer, värden, traditioner och handlingar som på olika sätt påverkar hur elever och skolpersonal tänker, känner, uttrycker sig och interagerar med varandra under skoldagen. Skolkulturen visar sig här i alltifrån skolans vision eller värdegrund, dess symboler, klädkoder och ceremonier till de vardagliga rutiner och praktiker som både strukturerar och bär upp skolans inre liv (Deal & Peterson 2016). Det kan handla om undervisningens utformning och hur man ser på elevers lärande och utveckling, om vilka som deltar i personalmöten och hur ofta föräldramöten hålls, om stämningen i klassrummen och hur eleverna interagerar på skolgården, om regler för vad som anses vara korrekt att göra och inte göra i olika situationer, om arrangerandet av gemensamma skolaktiviteter (eller frånvaron av sådana) samt hur elever och skolpersonal bemöter varandra och talar om den egna skolan. Trots att skolor ibland kritiseras för att vara alltför likformiga, är det inte ovanligt att ny skolpersonal behöver socialiseras in i en skolas förgivvettagna normer och traditioner för att helt förstå och passa in i dess kultur (Van Houtte 2005). Denna socialiseringsprocess gäller även eleverna och deras vårdnadshavare

som tillsammans med skolans personal både är mottagare och medskapare av den specifika kultur som utvecklas på en skola.

Att skolkulturen är betydelsefull och går att studera är man således i stort enig om inom forskningen, men på vilket sätt kan skolan bidra till att kompensera för ojämlika förutsättningar för en lyckad skolgång för barn och ungdomar i socialt utsatta områden?

Forskningsmässig inplacering

Under de senaste femtio åren har forskning som rör skolutveckling och skolförbättring varit omfattande internationellt.² Redan under 70-talet fokuserade storskaliga studier i USA och Storbritannien på skolans möjlighet att kompensera för brister i elevers hemmiljö. Denna tidiga forskning med kvantitativa och *utbildningspolitiska förtecken* har senare kritiserats för att vara alltför atomistisk och kontextuellt naiv, det vill säga, att den tenderar att förlägga ansvaret för att förändra strukturella faktorer på enskilda elevers, lärares och rektorers axlar utan att ta tillräcklig hänsyn till var skolan ligger och till elevunderlagets sammansättning. I takt med marknadsiseringen av skolan under 90-talet fick forskning om skolkultur en renässans inom ramen för den så kallade SER-forskningen (Eng. *School Effectiveness Research*). Denna forskningstradition med *marknadsliberala förtecken* har fått stort genomslag internationellt, men den har kommit att kritiserats för att inte inkludera maktanalytiska perspektiv och för att vara alltför effektivitets- och marknadsstyrd i relation till den pedagogiska praktiken. Kritiken kommer i första hand från forskning inom progressiv och kritisk pedagogik som betonar att skolor har skilda förutsättningar att bedriva sin verksamhet, vilket gör det svårt att hitta framgångsfaktorer som fungerar i alla skolor oberoende av var skolan ligger. Denna forskningstradition, med *demokratiserande och socialiserande förtecken*, fokuserar särskilt på de utmaningar som skolor i segregerade områden möter med syfte att förändra ojämlika utbildningsvillkor. Inte heller denna forskning har undgått kritik, vilken bland annat har handlat om att ett allt för starkt fokus på att förändra ojämlika maktstrukturer riskerar, den goda ambitionen till trots, att bli ideologiskt normativt och att göra skolan till en politisk arena för att lösa samhällets problem.

Med dessa positioner som bakgrund tar forskarna i den här antologin sin utgångspunkt i olika vetenskapliga perspektiv och forskningsintressen. Det

² För en mer detaljerad beskrivning av forskningsfältet och dess olika inriktningar, inklusive referenser, se Alireza Behtouis kapitel ett i denna antologi och Bergdahl & Langmann (kommande).

som förenar bidragen är att de på olika sätt kan placeras inom det vi i antologin kallar *forskning om skolförändring underifrån*.³ Sådan forskning vill lyfta fram och synliggöra skolförbättrande initiativ på lokal nivå i socialt utsatta områden utan att blunda för de specifika utmaningar som skolor i dessa områden möter. I fokus står både initiativ och praktiker som hör till *skolans inre liv*, som relationer mellan lärare, elever, föräldrar och skolledning, och sådana som hör till *skolans yttre liv*, som skolans relationer till närsamhället, civilsamhällets organisationer och andra offentliga aktörer som arbetar för förändring av barn och ungdomars skolgång i mer positiv riktning. Gemensamt för initiativen är att de ofta, men inte alltid, har initierats underifrån av engagerade lärare, pedagoger och rektorer i nära samarbete med föräldrar, representanter från lokala myndigheter och civilsamhällets aktörer.

Övergripande syfte

Med utgångspunkt i den forskning som respektive författare bedriver, är syftet med antologin att lyfta fram och synliggöra några av de lokala initiativ och praktiker som pågår i socialt utsatta områden i Sverige och som på olika sätt – direkt eller indirekt – tycks bidra till en mer hållbar skolvardag för de barn och unga som går i skolan där. Avsikten med antologin är att teckna en både detaljerad och nyanserad bild av skolor i socialt utsatta områden och bidra med kunskap om de aspekter av en skolas kultur, och dess relation till närsamhället, som kan ha betydelse för såväl goda akademiska resultat som för fysiskt och psykiskt välmående elever.

Även om det kvalitativa studiet av enskilda fall inte går att formalisera till generella framgångsrecept eller användas för att påvisa orsakssamband mellan en skolas kultur och elevernas studieresultat och välmående, tänker vi oss att synliggörandet av ”mjuka” faktorer i skolans inre liv kan inspirera såväl forskare, lärarutbildare och lärarstudenter som skolpersonal, föräldraorganisationer och ansvariga inom lokala myndigheter till att se möjligheter i det till synes omöjliga. Genom att uppmärksamma de utmaningar som skolor i socialt utsatta områden står inför och de lokala strategier de har utvecklat för att möta dem, är vår förhoppning att antologin kan bidra till ett mer nyanserat samtal, både inom och utanför akademien, om den svenska skolans framtid och utveckling.

³ För en beskrivning av forskning om skolförändring underifrån, se Alireza Behtouis kapitel fyra i denna antologi.

Antologins olika bidrag

De olika bidragen står för sig själva, men belyser tillsammans olika aspekter av hur arbetet med att skapa en mer inkluderande och hållbar skolvardag för barn och unga som går i skolan i socialt utsatta områden kan se ut i praktiken. Ett gemensamt intresse hos kapitelförfattarna är att rikta uppmärksamheten mot de delar av skolans inre liv och verksamhet som kanske inte är helt uppenbara vid första anblick men som blir synliga när man går nära.

Alla kapitel analyserar empiriskt material, men vi börjar med en teoretisk exposé där *Alireza Behtoui* orienterar läsaren i forskning om skolkultur. I kapitel ett redogörs för de huvudsakliga teoretiska strömningar om skolans ”utjämningsseffekt” som har funnits inom utbildningssociologi och utbildningsvetenskap från 1960-talet till idag – teorier som kategoriseras som ”mer pessimistiska” respektive ”mer optimistiska” avseende skolans möjlighet att bidra till att utjämna ojämlikheter i utbildningssystemet. Kapitlet landar i att betona kritiska studier som ett sätt att förbättra jämlikheten och visar att en mer genomgripande förändring av en skolas kultur är ett förändringsarbete som ofta behöver initieras och drivas underifrån.

Att analysera skolkultur ”i närbild” är vad *Elisabet Langmann* utgår ifrån i det andra kapitlet, när hon utifrån intervjuer och fältanteckningar från högstadiet på en kommunal grundskola undersöker olika skärningspunkter mellan skolkulturens positiva inverkan och de konkreta utmaningar som skolor i socialt och ekonomiskt utsatta områden möter. Den berättelse som träder fram i kapitlet är ingen solskenshistoria om en skola som lyckas, utan handlar om det komplexa vardagliga arbete som bygger upp och håller samman skolans pedagogiska och sociala kultur i nuet och över tid. Det är en berättelse om framsteg och bakslag, om hopp och hopplöshet, om kontinuitet och förändring, och om hur betydelsefull men samtidigt skör all skolutveckling som börjar underifrån och genom initiativ från några engagerade eldsjälar kan vara.

Även kapitel tre synliggör och analyserar skolkultur inifrån och i närbild. Här belyser *Lovisa Bergdahl* det vardagliga mikroarbete som äger rum på en större kommunal grundskola i ett av Sveriges storstadsområden. I fokus är frågan vad de små gesterna kan betyda för det övergripande arbetet med att forma en socialt och pedagogiskt hållbar skolkultur för alla elever oavsett bakgrund. De små gester som lyfts fram som särskilt viktiga pekar på att ett medvetet arbete bland skolans personal för att tydliggöra den sociala och pedagogiska betydelsen av olika platser och roller på skolan är centralt. Dessutom framträder humor och skratt som viktiga för skolkulturen, dimen-

sioner som både rubbar och bekräftar rådande betydelser och ordningar vad gäller platser och roller.

I kapitel fyra lägger vi till ett ”ovanifrånsperspektiv” och ställer den större frågan om skolsegregationens negativa konsekvenser och vad som kan göras lokalt för att bryta den. Här analyserar *Emma Arneback* och *Andreas Bergh* två lokala fall där kommuner valt att stänga högstadieskolor i strukturellt missgynnade områden och sprida eleverna till nya skolor. Fokus riktas mot skolkulturernas betydelse vid styrd skolintegration och specifikt mot de fysiska, pedagogiska och sociala miljöernas betydelse. Kapitlet pekar på vikten av att förstå och förhålla sig till skolkulturer som ett pluralt fenomen, samt på de utmaningar och möjligheter som uppstår när elever flyttas från en skola till en annan. En viktig slutsats är att försök till att åstadkomma mer heterogena elevgrupper måste gå hand i hand med att skapa mer heterogena skolkulturer.

För att fortsätta analysera skolkultur i relation till skolsegregationens negativa konsekvenser sätter *Alireza Behtoui* i kapitel fem politiskt initierade insatser ”ovanifrån” i kontrast till pedagogiskt initierade insatser ”underifrån”. De senare syftar enligt honom till att stärka skolans egen kompensatoriska kapacitet lokalt och bidra till *empowerment* av både eleverna och deras familjer. Kapitlet redovisar material från två segregerade grundskolor i Sverige där majoriteten av eleverna lyckas bra både socialt och akademiskt, trots ogynnsamma omständigheter. Det visar hur hängiven personal, som i samarbete med elevernas föräldrar och andra aktörer i granskapet, bidrar till den positiva utvecklingen tillsammans med innovativa pedagogiska uppbygg, trygga sociala relationer och extra studiestöd till elever.

I kapitel sex riktar *Anette Jahnke* och *Åsa Hirsh* fokus mot rektorers betydelse för framgångsrikt och hållbart utvecklingsarbete med avseende på elevers kunskapsutveckling och välbefinnande i det de kallar urbana bostadsområden med låg socioekonomisk status. I kapitlets första del redogörs för ett forsknings- och utvecklingsnätverk som syftar till att nå långsiktigt hållbara förändringar för en mer likvärdig skola, och i kapitlets andra del görs en inzoomning mot en av de rektorer som är del av detta nätverk och som under sju år systematiskt har vidtagit åtgärder för att ge sina elever bättre möjligheter att nå kunskapsmålen. Berättelsen kontextualiseras med hjälp av vad internationell forskning har visat om betydelsen av ledarskap för ökad likvärdighet och inkludering.

I kapitel sju lyfter *Anna Ambrose* fram vikten av att elever får möta vuxna som ser och bekräftar dem i skolvardagen. Med hjälp av Nel Noddings omsorgsetik beskriver hon dessa möten som meningsfulla möten. Kapitlet tar sin utgångspunkt i en satsning på frivilligt studiestöd, där studenter vid ett av

landets lärosäten läser läxor tillsammans med högstadieelever i skolor som är belägna i socialt och ekonomiskt utsatta områden. Det material som ligger till grund för analysen består av intervjuer med elever, studenter och skolpersonal samt fältanteckningar från deltagande observationer vid två skolor. Kapitlet uppmärksammar vikten av att skapa situationer där de vuxna på plats, via mikrohandlingar, bidrar till att elever känner sig sedda, erkända och bekräftade, för att bygga en god skolkultur.

Relationer och möten är i fokus även i *Jonas Lindbäcks* kapitel åtta, men här fokuseras känslan av tillhörighet och hur eleverna positionerar sig i förhållande till berättelserna om vad det innebär att vara elever på en skola i förorten. Kapitlet baseras på deltagande observationer och intervjuer med elever i årskurs åtta och nio på ett par förortsskolor till en av Sveriges storstäder där en stor andel av eleverna i årskurs nio inte har tillräckliga betyg för gymnasiet. Kapitlet synliggör hur eleverna talar om skolan och visar bland annat att skolan blir en viktig social plats i en annars bitvis prekär tillvaro. I detta sammanhang blir relationerna mellan elever, såväl som mellan elever och lärare, centrala och betydelsebärande för forandet av skolkulturen.

Läro- och elevrelationen fortsätter att vara i centrum i *Niclas Månssons* och *Ali Osmans* avslutande kapitel nio. Kapitlet handlar om hur en grupp unga elever trots knappa sociala och kulturella resurser klarar av skolan med goda studieresultat. Särskilt uppmärksammas vilka gemensamma egenskaper som eleverna från hem utan utbildningsvana tillskriver de lärare som enligt dem har bidragit till att de lyckas med sina studier. Tre egenskaper framträder som spelar roll för ovan nämnda elevgrupps skolgång: a) uppmärksamhet och tydlighet, b) motivation och bemötande samt c) förståelse och omtanke. Även om eleverna uppskattar olika kombinationer av dessa egenskaper, är det tydligt att den signifikanta läraren är en person som de kan relatera till, både privat och känslomässigt.

Med dessa korta presentationer lämnar vi med varm hand över antologin till läsaren.

Vi önskar er meningsfull läsning!

Referenser

- Arneback, E., Bergh, A., Jämte, J., & Trumberg, A. (2021). *En skola i integration? Lärdomar från Örebro kommuns arbete med styrd skolintegration*. Örebro: Örebro universitet.
- Bergdahl, L. & Langmann E. (kommande). *Unfolding School Culture: On Finding the Right Distance to Languages of Metrics and Mystery in School Culture Research*.
- Bunar, N. (2016). *Hållbar skolutveckling för alla. Om skolförbättring och skolpersonalens handlingsutrymme*. Stockholm: Stockholms stad.
- Deal, T. & Peterson, K. D. (2016). *Shaping School Culture*. New York: Jossey-Bass.

- Ehrlin, A. & Jepson Wigg, U. (red.) (2020). *Social hållbarhet i utbildning – ett begrepp under formation*. Eskilstuna: Mälardalens högskola.
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:mdh:diva-47256>
- Lund, A. & Lund, S. (red.) (2016). *Skolframgång i det mångkulturella samhället* (första upplagan). Lund: Studentlitteratur.
- Lund, S. (2021). Styrk skolintegration för ökad likvärdighet och social sammanhållning. *Pedagogisk Forskning i Sverige* (26)4, s. 54–80.
- Olsson, G. (2020). *I metaforernas landskap: om livet, döden och kärleken*. Stockholm: Carlssons.
- Osman, A. & Lund, S. (2022). Local School Desegregation Practices in Sweden. *Education Sciences*, 12(8), s. 552.
- Schoen & Teddlie (2008). New Model of School Culture: A Response to a Call for Conceptual Clarity. *School Effectiveness and School Improvement*, 19(2), s. 129–153.
- SOU 2020:28. *En mer likvärdig skola – minskad skolsegregation och förbättrad resurstilldelning*. Stockholm: Regeringskansliet.
- SOU 2019:40. *Jämlikhet i möjligheter och utfall i den svenska skolan*. Bilaga 7 till Långtidsutredningen 2019. Stockholm: Regeringskansliet.
- Van den Branden, K. (2012). Sustainable education: basic principles and strategic recommendations. *School Effectiveness and School Improvement*, 23(3), s. 285–304.
- Van Houtte, M. (2005). Climate or Culture? A Plea for Conceptual Clarity in School Effectiveness Research. *School Effectiveness and School Improvement*, 16(1), s. 71–89.
- Wacquant, L. (2007). Territorial Stigmatization in the Age of Advanced Marginality. *Thesis Eleven* 91(1), s. 66–77.